

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Л.І.Кицькай

*кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноєкономічних дисциплін
ПВНЗ "Тернопільський комерційний інститут"*

У статті розглянуто процес формування економічної культури та цінностей підприємців. Проаналізовано літературні джерела щодо удосконалення економічної культури суб'єктів підприємництва в Україні. Встановлено, що економічна культура формується через систему вищої освіти, що дасть змогу підвищити професійний і моральний рівень підприємців для забезпечення ефективної, якісної організаційної та управлінської діяльності.

Ключові слова: економічна культура, економічна освіта.

У сучасних ринкових умовах більшість суб'єктів підприємництва характеризуються низьким рівнем їх компетентності та поінформованості з питань соціально-економічних перетворень у суспільстві, що впливає на ефективність їх діяльності. Саме тому сучасна система економічної освіти покликана подолати стереотипи економічної свідомості та виявити основні чинники, які спричиняють спотворення розуміння ринкових перетворень. На підставі аналізу роботи [5, 167], встановлено, що до низки стереотипів, які унеможливають вивільнення й подальший розвиток потенціалу економічного зростання суспільства чи підприємства належать:

- 1) зрівняльний ідеал споживання матеріальних благ;
- 2) уявлення про незаконність й аморальність великих статків, кримінальну природу підприємницької діяльності, експлуататорську сутність роботодавців;
- 3) покладання відповідальності за матеріальний добробут людини на державу та офіційну систему соціального захисту;
- 4) почуття особистої відповідальності за державну власність, яке виявляється в підтримці курсу на відмову від реальної приватизації;
- 5) розуміння економічної реформи в категоріях адміністративного регулювання економіки.

Сьогодні вся увага педагогів, науковців і економістів звернена на виявлення об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на подолання вищезгаданих стереотипів. У зв'язку з тим у вищих економічних і технічних навчальних закладах основна увага акцентується на формуванні не тільки знань, умінь і навичок професійної діяльності, розвитку інтелекту, але й виховання економічної культури, громадської свідомості та загальнолюдських цінностей особистості.

Сучасний роботодавець – це перш за все "homo economicus" і "капіталістична людина" [7; 9]. Існуюча концепція "економічної людини" слугує основою при дослідженні проблем економіки, зокрема, економічної культури. Актуальність поставленої проблеми значно зростає, що пов'язано зі зростанням ролі людини як суб'єкта економічної поведінки під час трансформаційних процесів в Україні.

Мета роботи полягає в необхідності аналізу, вирішення основних проблем формування та удосконалення економічної культури суб'єктів підприємництва в Україні.

Аналіз робіт [2; 6, 14; 7, 151; 10] показав, що формування економічної культури підприємців, економістів, комерсантів й інших професій необхідно розпочинати із пізнання самої філософії культури та ідей просвітителів і економістів. Оскільки головним джерелом нагромадження багатства є людський капітал, який стає передумовою сукупного виробництва, і складовими якого є професійна, інтелектуальна, духовна та економічна культура.

Складовою економічної діяльності в ринковій економіці є економічна культура, яка визначає ступінь розвитку економіки підприємства, темпи економічного зростання; якість управління праці; відображає повноту використання економічних законів, ступінь їх реалізації; виступає якісною характеристикою участі людини у житті суспільства, рівня її економічних знань і умінь господарювання, розвитку економічної свідомості та мислення. Така культура втілює результат діяльності людини в економічному середовищі та накопичений суспільством досвід.

Проблема формування економічної культури є досить актуальною в Україні. Сам термін "культура", звичайно, не є новим, і це поняття через свою багатозначність важко піддається визначенню. Воно своїм походженням зобов'язане латинському слову *cultura* (обробка, догляд, поліпшення). У такому значенні термін "культура" вживали Т.Мор, Фр.Бекон, Т.Гоббс, Б.Спіноза, І.Лернер тощо. Згодом слово "культура" більше сприймалося у значенні просвіти, освіченості, вихованості людини, а згодом - "гуманітарна культура", "культура освіти", "культура моральності" (І.Кант).

Рівень наукової розробки проблеми економічної культури визначає теоретико-методологічну базу дослідження зміни економічної культури в ринкових умовах, що знайшло відображення у працях А.Сміта, І.Канта, Гегеля, П.Хейне, Ф.Хайєка, А.Маслоу, Е.Лоулера, Т.Петерса, П.Самуельсона, Ф.Герцберга, Л.Пономарьова та інших дослідників. Філософи й економісти в своїх працях використовували поняття «організаційна культура», «культура уміння управляти», «виробнича культура», «культурний економічний рівень», «економічна культура», відзначаючи взаємозв'язок економіки та ідеології. Отже, про вплив економічної культури на формування професіоналізму суб'єктів підприємницької діяльності та інших категорій еліти вивчалось давно. В літературі з приводу того існує традиція, яка сягає стародавніх віків - це в період Київської Русі та в новітню добу. Ось чому виникає об'єктивна необхідність у вивченні економічної культури особистості, оскільки через неї розкривається її потенціал.

В історії класичної філософії Нового часу розглядалися основні напрями та аспекти щодо формування економічної культури суб'єкта діяльності, а також обґрунтування можливостей раціональної поведінки людей [3, 40-41]. Д.Юм вважав, що етичність не є предметом Розуму. Кант зазначав про первинність практичного розуму над теоретичним, етичного початку над сферою знань. Він стверджував, що "етичний закон в нас", виражають основну відмінність етичної свідомості від сфери знань, бо якщо знання звернені до об'єкту, то моральність звернена до суб'єкта, до внутрішнього світу людини як індивідуальності [3, 43]. Саме у формах етичної свідомості людина може осмислювати себе і своє буття серед людей і разом з людьми... "Предметом" моральності є світ людських відношень і діяльність свідомих людей, які володіють свободою вибору лінії своєї поведінки.

У сфері досвіду розум являє собою чистий теоретичний розум, що забезпечує загальність і необхідність природньо-наукового знання, а також його граничні умови, у сфері моралі – як

практичний розум, воля [3, 42]. В даній позиції Канта ми можемо виділити два аспекти: перший – це різке розмежування досвідного знання, включаючи науку, від різних явищ духовної культури, релігії, моралі. Інтерпретувати цю ідею можна як абсолютно раціональний методологічний принцип підходу до дослідження культури, який ґрунтується на розмежуванні інтелектуального і духовного [8, 128].

Моральність утілює в собі узагальнений досвід людських відношень. Кант зазначив, що моральність закладена в людині, в її духовному світі у вигляді закону: поступай так, щоб максима твоєї волі могла слугувати принципом загального законодавства. Слідувати цьому закону – етичний обов'язок кожної людини. Ні відчуття, ні розумна доцільність, ні інтерес – ніщо не може враховуватися при етичній оцінці вчинку, ніщо, окрім виконання обов'язку, не робить вчинок етичним [3, 43].

Духовність не виключає знань, раціональності, інтелекту. Культура представляє цілісну систему як вважав великий знавець культури Д.С.Лихачов: "Мені уявляється, – писав він, – надзвичайно важливим розглядати культуру як якесь органічне цілісне явище, як свого роду середовища, в якому існують свої загальні для різних аспектів культури тенденції, закони ..." [3, 52].

Отже, інтелектуальна, духовна та економічна культура нерозривно пов'язані між собою і залежать від умов і характеру людської діяльності. Продукти інтелекту орієнтовані на суб'єкта та являють собою феномени культури. Духовна культура, що виражає прагнення людини, являє те середовище, в якому існує, функціонує і розвивається культура інтелектуальна. Вони є передумовою формування в людей економічної культури, оскільки ринкові перетворення в Україні вимагають нових якостей у головного елемента продуктивних сил - людини.

Економічна просвіта, що ґрунтується на певних принципах [5, 167], формує інтелектуальну, духовну та економічну культуру особистості, які нерозривно пов'язані між собою і залежать від умов і характеру людської діяльності. Отже, суб'єкти економіки повинні бути носіями загальнолюдських цінностей, особистостями високої духовної, громадської та економічної культури.

Економічна культура – сукупність матеріально-духовних досягнень людей у різних сферах соціально-економічної діяльності. Враховуючи основні аспекти

філософії культури, існуючої концепції "homo economicus" та економічної діяльності людини, можна відзначити, що економічна культура охоплює такі властивості індивіда, як підприємливість, економність, обачність, вміння швидко і оперативно реагувати на зміну зовнішніх обставин [7]. Вона є якісною характеристикою виробничих сил та економічних відносин і результатом економічного життя. Досягнення кожної людини в значній мірі залежать від свідомості, загальної культури, економічного виховання, оволодіння нею технічними, економічними, політичними і правовими знаннями, від уміння застосовувати їх на практиці.

За матеріалами експертного опитування [2, 176-194], найгострішим дефіцитом суспільства є дефіцит культури, що торкається всіх "рівнів" особистості. Більшістю експертів відзначені такі основні показники економічної культури суб'єктів підприємництва, як високий рівень ділової й професійної компетенції людей (62,3 %) і розроблення правових норм економічної діяльності (53,1%), а другорядні – здатність людей до адаптації, відчуття відповідальності, дисциплінованість, сприйняття закордонного досвіду, активність життєвої позиції, потреба в економічних знаннях та ін. Отже, під дефіцитом ринкової економічної культури розуміють певні особливості масової економічної свідомості та поведінки людей, яким необхідно:

- розуміння структури та механізмів ринкової економіки;
- досвіду у функціонуванні тих чи інших ринкових структур;
- уміння виконувати певні економічні ролі за умов ринкових реалій;
- розроблення та вивчення правових норм економічної діяльності;
- удосконалення рівня ділової й професійної компетенції та ін.

Економічна культура є важливим чинником оновлення економіки, пов'язаним із необхідністю раціонального вибору варіанту управлінських рішень, оцінювання й порівнювання витрат і прибутків, використання партнерства та міжнародних зв'язків для ефективного функціонування підприємств різних форм власності.

Майбутнє економічної культури залежить від свідомості й поведінки людей, від інституціональних умов: політичної стабільності суспільства; переорієнтації старих і створення нових управлінських структур на підтримку ринкових відносин; створення правових регуляторів, які гарантують захист різних форм власності, безпеку нових економічних структур, можливість вкладення капіталів; моральне оздоровлення населення. Адже в атмосфері,

яка спостерігається сьогодні в країні дуже важко формувати економічну культуру фахівців із-за умов відсутності ефективної системи економічної просвіти населення, яка виконує просвітницьку, виховну та ідеологічну функції [5, 172].

Отже, становлення економічної культури фахівців різних рівнів повинно опиратися на ідеологію та морально-етичні принципи, що призведе до економічного оздоровлення й оновлення підприємств, установ та суспільства загалом з метою вироблення відповідної культури господарювання.

Культура господарювання є складовою економічної поведінки загалом, що є реалізацією основних властивостей, які описує модель "Homo economics" і передбачає [4, 57-58]:

- наявність конкретної мети або ідеалізованого стану, що його прагне досягти діючий суб'єкт;
- усвідомлення суб'єктом виконуваної діяльності згідно з поставленою метою або цілями;
- здійснення вибору найбільш вигідних альтернатив;
- раціональність діючого суб'єкта, наявність у його діях обмірковування результатів поведінки з погляду її ефективності;
- скерованість економічними мотивами максимізації матеріальної вигоди й підпорядкування їм інтересів інших;
- поінформованість стосовно можливих шляхів задоволення своїх потреб.

Раціональність і цілеспрямованість економічної поведінки є одним із вирішальних чинників у формуванні соціальних структур та інституцій. Соціальний вимір такого роду раціональних, цілеспрямованих дій, за Н.Смелзером, передбачає в їх структурі такі складові: 1) мета або цінності, що формують загальні принципи управління дією; 2) регулюючі норми, що справляють вплив на процес досягнення мети; 3) мобілізовані індивідуальні зусилля; 4) використання суб'єктом ситуативних умов як засобів досягнення своїх цілей [4, 58].

Концепція "економічної людини" служить традиційною методологічною основою при дослідженні проблем економіки. Вона заснована на ідеї А.Сміта про дію "невидимої руки", або сил ринку, на егоїстичного підприємця, який переслідує особистий інтерес і здійснює господарську діяльність в умовах ринкових відносин [7, 78].

За весь період в економічній теорії розроблено багато гіпотез, які уточнюють структуру запропонованої А. Смітом моделі

[7, 79-85]. В даній роботі проаналізовані атомістичний і холистичний підходи до створення моделі “економічної людини” та відзначені основні вчення представників класичної, маржиналістичної, неокласичної, неінституціоналістичної та інституціоналістичної шкіл. Така модель не охоплює етико-правових проблем економіки, не дозволяє ґрунтовно пояснювати та аналізувати реальні ринкові процеси і не може застосовуватися в системах управління економікою інноваційного типу. Більш адекватною може бути комплексна модель, яка враховувала б індивідуальні здібності, переваги людини та зовнішньоекономічні чинники.

Практичний досвід роботи свідчить, що формування економічної культури суб'єктів підприємницької діяльності на заняттях з курсу «Економіка праці й соціально-трудова відносини» необхідно розпочинати із пізнання філософії культури та економіки. Опіраючись на філософські вчення і модель “економічної людини” необхідно зазначити, що сформована економічна культура в економічних вузах найбільшою мірою буде впливати на процес господарювання в ринкових умовах. Це дасть змогу фахівцям на високому рівні вирішувати соціально-економічні питання, приймати управлінські рішення, співпрацювати та шукати компромісів щодо погодження питань соціально-трудова сфери. Економічна культура також пов'язана зі створенням власної справи, ризиком, водінням економічного лідерства, діловою активністю, новаторством. Це є творчий тип економічної поведінки, яка полягає в прагненні людини досягти економічного успіху, самоутвердитись, розкрити свій особистісний потенціал.

Важливою складовою, яка справляє детермінаційний вплив на економічну поведінку людини в економічній сфері, є конкретна виробнича ситуація, яка формується як результат взаємовпливу різних груп чинників [10]. Підприємницьку ситуацію формують різні соціальні суб'єкти, відносини, що склалися в соціокультурних системах, традиції, елементи культурного надбання, цінності та ін. В ній реалізуються потенційні можливості суб'єкта, його здатність адекватно оцінювати ситуацію і власні ресурси.

Будь-яка поведінка втілюється не лише в діях, а й у стратегіях, ролях, функціях, які бере на себе людина, реагуючи на ту чи іншу життєву ситуацію чи вимоги діяльності. Тому стратегія поведінки — це домінуючий напрям дій, який обирає суб'єкт, виходячи із ситуації,

що склалася. Окрім ситуації, на поведінкову стратегію впливають можливості суб'єкта (матеріальні, інтелектуальні, комунікативні), вміння прогнозувати наслідки можливих дій (інтуїція), мотиваційні орієнтації та очікування. Стратегія поведінки передбачає зважування можливостей і вибір оптимальної альтернативи розв'язання проблемної ситуації. Тому регуляційні обмеження та правила поведінки в економічній сфері особливого значення набувають у межах ділової етики, яка з точки зору моральних критеріїв оцінює, що добре і що погано у відносинах між людьми, між окремою людиною і суспільством загалом.

Концепція людського розвитку, яка сформувалася за останні десятиліття, розглядає вдосконалення людини як основну мету суспільного поступу. Від якості робочої сили будуть залежати не тільки виробничі відносини, а й економічні відносини. Тому нам необхідно усвідомити, що надалі рівень життя майбутніх поколінь буде залежить від результатів їх праці, від умілого управління економікою та формування нового економічного мислення. Саме тому необхідно приділяти відповідну увагу формуванню економічної культури у вищих навчальних закладах.

Отже, економічна культура є складовою вищої освіти і спрямована на підвищення ефективності підприємницької діяльності. Для її раціонального функціонування необхідне підвищення професійного й морального рівня суб'єктів підприємництва, щоб забезпечити ефективну і якісну організаційну та управлінську діяльність. При цьому необхідно поєднувати високу професійну компетентність із умінням організувати справу, бути достатньо діловими, перспективно мислячими, енергійними, наполегливими й ініціативними в роботі, оскільки від підприємців очікують високої громадянської зрілості, глибоких фахових знань, здатності забезпечити предметність, конкретність й оперативність в організації та управлінні, тобто високого професіоналізму.

З метою підвищення фахового рівня та економічної культури суб'єктів підприємницької діяльності виникає потреба у вивченні та розробці інтерактивних форм і методів навчання у вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Економічна* енциклопедія / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – С. 422-223.
2. *Єфременко Т.* Економічна культура населення сучасної України (за матеріалами експертного опитування) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С.174-190.
3. *Келле В.Ж.* Интеллектуальная и духовная составляющие культуры // Вопросы философии. – 2005. – № 10. – С.38-54.
4. *Пачковський Ю.* Підприємницька поведінка: теоретико-методологічні аспекти // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 57-63.
5. *Пилипенко В., Титарчук М.* Економічна культура та просвіта населення за умов ринкових перетворень// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С.166-174.
6. *Поплавська Ж., Поплавський В.* Економіко-філософські аспекти людського капіталу // Вісник НАН України. – 2002. – № 12. – С.14-21.
7. *Родионова Н.В.* Модели "Ното есоnomicus" // Человек. – 2004. – № 4. – С.77-91.
8. *Сілаєва Т.О.* Філософія. – Тернопіль: СМП "Астон", 2000. – 160 с.
9. *Уколов В. Ф., Быстряков И.К.* О метафизических парадигмах экономики // Человек. – 2003. – № 4. – С.27-39.
10. *Экономическая* культура: (сущность, направления развития) / Л.Н.Пономарев, В.Д.Попов, В.П.Чичканов. – М.: Мысль, 1987. – 269 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.207 р.

